

A prózai beszéd ritmusáról

Péntek János professzor úrnak

1. A próza ritmusával foglalkozó írások többsége, a Világirodalmi Lexikon szócikkei is tanúsítják, többségükben a vers- és a prózaritmusnak, ezen belül a művészi és a rétori próza ritmusának a kérdéseit tárgyalják. A nyelvi ritmus körébe azonban nemcsak a vers- és a széppróza ritmusa tartozik, hanem a mindennapok prózai nyelvhasználatáé is, a beszédritmus. Ebben – bár nem olyan művészi rendben, és kifejezően, mint a versben – szintén megvannak azok az elemek, amelyeknek szabályszerű ismétlődése a verset verssé teszi. Itt is váltakoznak a hosszú és a rövid magán- és mássalhangzójú, különböző időtartamú szótagok, nagyjából azonos időegység alatt kimondott hosszabb és rövidebb szakaszok, mondategységek, mondatok, valamint a hangsúlyos és a hangsúlytalan szótagok, szavak, sőt bizonyos esetekben a verslábaknak megfelelő ritmusképletek is.

2.1. A szűkebb értelemben vett, úgynevezett artikulációs ritmusnak: a hangsorok, a szavak kimondásakor a – fonémáknak megfelelő – beszédhangok (főleg a magánhangzók) hosszú-rövid relatív időtartam-különbségének korrelációjából adódó lüktetésnek elsősorban a (kötött ritmusú vagy időmértékes) versben, esetleg a szépprózában van határozott ritmikai szerepe. Az időmértékes verselésben a nyomaték mellett a hosszú és rövid szótagok váltakozása hozza létre – verslábak formájában – a változatos formájú ütemeket; ezekből alakul ki a vers ritmikai formája. A klasszikus értelemben vett prózaritmusban ez alakítja a mondatokban a klasszikus verslábaknak, kolónoknak megfelelő mondatzárlatot. A magyaros, ütemes verselésben és a szépprózában a kisebb, az egyes szótagot alkotó hangok időtartamának nincs ritmuskeltő szerepe.

A hosszú és a rövid hangok váltakozásából adódó artikulációs ritmus azonban – igaz, csak ritkán – a szépprózában ad olyan ritmusérzetet, amely miatt – mint Sánta Ferenc Mag a tarlón című novellájának első mondataiban – a szöveg szinte versként hat, „skandalhatóvá” válik, és ezért enyhe ritmizálással lehet megszólaltatni:

V W U | V U U | X || T U | V U U | V T | W U
 T | V U | V || V U W | T U | T U U
Nagy kerek éjszaka volt, s mint az ünnepi templom, ragyogott fent az ég, lent meg ezüstbe vonta a
 | V W | T U U | V X || V T | V T | T U | T U W T | T U U
 | T V | T X || V T V | T X U
hold világa a tarlót, könnyű árnyékot vetett a keresztben pihe-nő kévéknek, s arrább rácsorgott a
 V | T T V T | U T | V T | U T | T U | T U V | T
 T W | T U | T U W | T U U ||
vágtalan búzá-ra, mely csendes, fuval-latcsi-nálta ringással szaladt a messzi akácokig.

2.2. Az artikulációs ritmus – ritkán – eleme lehet a nem művészi prózának is. A mindennapi beszédben a beszédhangok időtartam-megkülönböztetésének megbomlása is ad valamilyen – negatív – ritmusképzetet: a ritmus megromlásáét, hiszen ha – az *i-í, u-ú, ü-ű* hangok időtartamának a (regionális) köznyelvben és a nyelvjárásokban megfigyelhető ingadozásától eltekintve – a hosszú beszéd-

hangok (főleg a vokálisok) megrövidülnek, a beszéd egészében gyorsabbnak, pattogóbbnak érződik, ha az egyes beszédhangok időtartama megnyúlik, a beszéd vontatott, olykor lepeggő lesz: ritmikailag hibássá válik az egész beszéd folyamat.

Meggyőződésem szerint azonban a magyar prózai (szépprózai és nem szépprózai) szövegnek: a beszélt szövegnek a ritmusát elsősorban – a szövegmondatok szintaktikai szerkezetének megszerkesztettségéből és a mondatláncba való beszerkesztettségéből, azután a szövegegész szerkezetének megszerkesztettségéből adódóan a – mondat- és szövegfonetikai eszközök használatának az együttese adja.

3. Az elhangzó beszédben az artikulációs ritmusnál sokkal erőteljesebb a hangsúlyok (szakaszos) ismétlődéséből és – az általuk közrefogott hosszabb-rövidebb nyelvi egységek kimondásakor – a beszédírási (beszédtempó) változásából adódó hullámvonalnak ritmusalkotó funkciója, a mondatritmus. Ez persze nem kis mértékben függ a beszédhelyzettől, a beszédattitűdtől, valamint a beszélő alaktól is. A beszédritmus szubjektív érzékeléséhez mindezek felül a hangsúlyozás intenzitása is hozzájárul. (A hallgatóra hatással van, hogy partnere emeltebb hangon beszél-e; hiszen a hangerő hatása gyakran nehezen választható el a tényleges beszédírástól.) Nem közömbös a beszédhang színezése, a hangszínezet sem, és hogy milyen fekvésváltásokat (regisztereket), hanglejtési (dallammenet-)formákat, mennyi és milyen hosszúságú szünetet észlelhetünk a beszéd hallgatása közben, valamint hogy milyen gesztusok kísérik a beszédet. A magyar mondatok ritmusát – meggyőződésem szerint – tehát a mondat- és szövegfonetikai eszközöknek az együttese hozza létre. 1. A mondatot különböző erejű nyomatékok különféle összetételű és hosszúságú szakaszokra tagolják. A nyomatéktalan mondatban az enyhébb erejű hangsúlyok jelezte ütemeket a nagyobb erejű szakaszhangsúlyok hosszabb (de aprózott) szakaszba fogják össze. 2. Mind a kisebb, mind a belőlük létrejött nagyobb egységek dallammenete (hanglejtése) általában ereszkedő jellegű. 3. Az egy hangsúly uralma alá tartozó szakaszok kimondási ideje általában kiegyenlítődik: a magyar nyelv artikulációs ritmusán belül a hosszabb szavak kimondásakor az egyes beszédhangok képzési ideje – a hosszú-rövid korrelációt megtartva – viszonylag megrövidül, a beszéd tempója egy kissé felgyorsul. Ez a szabályosság akkor is érvényes, ha a hangszakasz egyetlen hosszabb-rövidebb szó, vagy több – gyenge hangsúlyú – szóból áll össze. A erőteljesebb hangsúlyok és a tagoló szünetek a nem azonos hangtestű s nem egyenlő hosszúságú – lassabban vagy pergőbben kimondott – szerkezeti egységeket (szakaszokat) ritmikailag egységbe fogják össze. Például:

„De míg Arany János | szelíd, bölcs népi derével fogadta magába | ezt a világot, | – Petőfit | az már a legkorábban | mélyseges felhőborodással, | a jogtalanság elleni felhőborodással töltötte el”; „Kortársai közül | talán csak Arany János fordult | ilyen együttérző ihlettel | a parasztok, jobbágyok, pásztorok, | a rendi társadalom elnyomottjai felé”; „Egy akkor alakuló nemzet | legmélyebb rétegeiben élő, | ezért az emberi felszabadulást | a legtüreletlenebbül váró osztályhoz kötötték | első és legelemibb emlékei, érzelmei” (Váci Mihály).

Bizonyos mértékig légzésünk ritmusa is azt kívánja, hogy a lélegzetvételek is azonos vagy hasonló időegységekben kövessék egymást, ezért is igyekszünk a változatos hosszúságú szakaszok kimondási idejét kiegyenlíteni vagy csökkenteni, visszaállítani az élettani légzés szabályosabb ritmusát. Ezért – ha nem akarjuk légzési szünettel megtörni – beszédünk artikulációs tempója a hosszabb egységek kimondásakor felgyorsul, a rövid egységeké viszont lelassul. De kimondásuk ideje csak közeledik egymáshoz, nem egyenlítődik ki teljesen (az artikuláció lehetőségei gátat szabnak a beszédtempó fokozásának). A hangsúlyoknak és a – lassabban vagy gyorsabban kimondott – rövidebb-hosszabb egységek tempójának alig észrevehető lüktetéséből alakul ki a mondat értelmi és szerkezeti ritmusa. Persze a lüktetésnek, a ritmikusságnak az előidézésében szerepet játszik, hogy milyen a mondat szerkezete, tartalma. A lényeges információt hordozó mondatok (mondategységek)

általában lassúbbak, azok pedig, amelyekben nincs súlyos információ, gyakran szaporább ritmusúak. A rövidebb mondatokban a ritmikai egységek kiegyenlítettebbek, a változatos hosszúságúakban, szabálytalanabb, „lüktetőbb” a ritmus; ha rövidebbet hosszabb egység követ: ennek tempója felgyorsul. Ezáltal – a többi mondat- és szövegfonetikai eszközzel együtt – a ritmus is tükrözi a beszéd nyelvi logikai, azaz szerkezeti és tartalmi viszonyait.

Ha a beszédben nincs meg a kiegyenlítő tendencia, a beszéd vontatottá válhat azáltal, hogy a túl hosszú részek is lassan hangzanak el. Máskor túlságosan is pergő, szinte már hadaró lesz azért, mert a fontosabb részek tempója nem lassul le. Mindkét esetben csorbul a mondat- és szövegfonetikai eszközöknek kiemelő, tagoló és kapcsoló funkciója – és eltűnik a szöveg ritmusa.

4. A mondatritmus egyik funkciója tehát a mondatok szerkezetének, főleg a feszített szerkezetű, többszörösen tömbösödő és szinteződő szó szerkezetekből álló mondatok szerkezetének és értelmi viszonyainak tükrözése. De ez fordítva is érvényes: a mondatok szerkezete, szintagmatikus tagoltsága – ezáltal az értelmi viszonyok érzékeltetése – „kiváltója” a füllel is érzékelhető mondatritmusnak, a ritmusképzetnek. Lássunk néhány példát.

4.1. Az egyszakaszos mondatban a hangsúly a mondat első szavának első szótagjára esik. A mondatok hanglejtése egyetlen, két szünettel közrefogott, ereszkedő dallammenetű hanglejtési, következésképpen egy ritmikai szakaszból áll:

<u>Jár</u> tam nálatok.	<u>El</u> vé Elvégeztem a feladatot.
-------------------------------	--

A két-három szakaszos mondatot az egyenlő erejű hangsúlyok és az előttük lévő szünetek vagy szünetpótlók két-három hangsúlyszakaszra és két-három (ereszkedő dallammenetű) lejtési vagy ritmusegységre bontják.

<u>Teg</u> nap délután	<u>jár</u> tam nálatok.	Vagy	<u>Teg</u> nap	<u>dél</u> u tán jártam nálatok.
<u>Min</u> den L	<u>rám</u> bízott	<u>el</u> feladatot	<u>végeztem.</u>	

4.2. A bonyolultabb szerkezetű mondatokban több szóból (szó szerkezetből) áll egy-egy mondatrész. Ezek lehetnek mind mellé-, mind alárendelő, sőt alá- és mellérendelt tagokat egyaránt tartalmazó szó szerkezetek is. A hangsúllyal, dallammal, szünettel ritmusegységbe foglalt szó szerkezetek határai azt érzékelteik a hallgatóval, hogy mekkora nyelvi-logikai egységet kell egyetlen hallásra megragadnia. És azt is, miképpen szerveződnek és állnak össze a kisebb egységek nagyobbakká (a szó szerkezetek mondatokká). E nélkül összefolyik vagy összefüggéstelen láncszemekre esik szét a mondat: a hallgató nem érzi, hogy a hallott egységeket milyen súllyal és hova kell beépítenie. A következő mondatokat szerkezeti és értelmi szempontok figyelembevételével ilyen ritmikai egységekre tagolhatjuk: „Tizennegyedik életévemben | (2) a gimnáziumi tanév elején | (3) a magyar irodalom tanára | (4) – megnyerő hangú s arcú L (4a) szőke fiatalember – | (5) néhány szóval (5a) elmagyarázta, | (6) mi is L (6a) a Toldi. || (1) Világos, L (1a) okos hangsúlyozással J (1b) fölolvastott | (2) s azon eleve-nen | (3) elemeire boncolt | (4) néhány szakaszt” || (Illyés Gyula: Az irodalom értelme). – Az első mondat első ritmikai egysége (1) egy jelzős időhatározói szó szerkezet: *tizennegyedik életévemben*; ehhez egy újabb időhatározó (2) csatlakozik, amely minősítő és birtokos jelzőből (*a gimnáziumi tanév*) és a szűkebb értelemben vett határozóból és egyben birtokszóból (*elején*) áll. Ezt követi a háromszavas alanyi rész (3), amely jelzős birtokos szerkezet: *a magyar irodalom tanára*. Utána két kisebb ritmikai egységre bontható értelmezői részt találunk (4, 4a). Ebben alá- és mellérendelt

elemek egyaránt akadnak: *megnyerő hangú s arcú szőke fiatalember*. A *fiatalember* szónak alá van rendelve mind a *szőke*, mind az egymásnak mellérendelt *hangú és arcú* melléknévi jelző, az ezeknek közös melléknévi jelzője a *megnyerő*. Az értelmezői szó szerkezetet (4, 4a) az eszközhatározóval bővített állítmányi rész (5, 5a) követi: *néhány szóval elmagyarázta*. Az állítmányi rész visszafelé kapcsolódik az alanyi részhez (3) és előre felé a kötőszó nélküli mellékmondat formájában kifejtett és ismét két kisebb egységre bontható tárgyi részhez (6, 6a): *mi is a Toldi*. Ha a mondatot a megadott jelzések szerint tagoljuk, és a ritmikai egységek határán – a (2), (4), (4a) ritmikai egységet jobban, az (5) egységet kevésbé felgyorsítva – tempót is váltunk, akkor a hallgató számára világos lesz a mondat fő információjára: „Tizennegyedik életévemben a magyar irodalom tanára elmagyarázta, mi is a Toldi.” – A második mondatot a módhatározóval bővített állítmányi rész (1., 1a, 1b) vezet be, amelyben a szűkebb értelemben vett határozónak két egymás mellé rendelt jelző van alárendelve: *Világos, okos hangsúlyozással felolvasott*. Ezt a szerkezetet egy neki mellérendelt, de időhatározóval (2) tőle elválasztott és határozóval bővített újabb állítmány (3) követi: *elemekre boncolt*. A mondatot a tárgyi rész (4) zárja le: *néhány szakaszt*. – A szintagmahatárokon bekövetkező tagolás és ritmusváltás ismét összekapcsolja a lényeges részeket: „Fölolvasott és elemekre boncolt néhány szakaszt.”

4.3. A szó szerkezetek tagolásának és kapcsolásának a feladatát a mondatfonetikai eszközök együttese látja el. Az ilyen mondatokban – különösen, ha kétarcú szó szerkezeteket is tartalmaznak – a szó szerkezetet első szavának kissé erősebb első szótagi hangsúlya vezet be és különíti el az előtte állótól. Ritmusegységbe fogja 1. a hangfekvés és a kezdetétől végéig ereszkedő vagy egy magasságban lebegő hanglejtés; 2. a szerkezet kezdetének erősebb hangsúlya, 3. a hangsúllyal és dallamívvvel egybefogott szó szerkezet határain a pillanatnyi szünet (vagy szünetpótló hangváltás), 4. és a szó szerkezetek határain bekövetkező tempóváltás. Az ebből adódó lüktetés adja a mondat érzékelhető ritmusát. Az összetartozó, de távol(abb)ra szakadt szó szerkezeti elemeket (nagyjából) azonos beszédtempójuk „hozza össze”; ugyanez különíti el és fogja össze a közük ékelődő közbevetéseket; természetesen ebben szerepe van az azonos hangerőnek és hangfekvésnek is. Ilyen megfontolások alapján tagolhatók – és válnak ritmikussá – a következő részlet mondatai is: „*Mi* lett volna | *Petőfi* a *nagy* szerű *örökségéből*, | melyet *ma* is *félve* *emlegetünk*, | a *nép*ből, | melynek az *irodalmona* *át* kellett volna | *harca* *avonulnia*? || *Jövendő*. || *Ez* az *örökös* *ho* *napv*árás | a *tűk*a | *am* *na* *hi* *res* *magyar* *fiatalosságnak*, | *örökös* *ifjúi* *nagy* *ot* *akarásnak*, | melyet *igazi* *szóval* | *örök* *ki* *skorúságnak*, | *halekságnak* *akellene* *nevezni*ünk” (Illyés Gyula). Ebben a mondatban zavart idézhet elő, ha a mondat első, kétarcú szó szerkezetét rosszul tagoljuk és kapcsoljuk. Például így: „*Mi* lett volna *Petőfi* | *nagy* szerű *örökségéből*, | melyet *ma* is *emlegetünk*...” Egy ilyen tagolás (és hangsúlyozás, hanglejtés) miatt a mondatban eredetileg birtokos jelzőként szereplő név (*Petőfi*) alanyi értelművé változik, s a hallgató úgy érzi, hogy az induló kérdés az iránt érdeklődik, mi történt volna Petőfi Sándorral. A folytatást hallva megzavarodik, mert csak akkor jön rá, hogy a kérdés nem Petőfi, hanem örökségének sorsa felől kíván tájékozódni. Ebben a mondatban tehát az egymástól távolra szakadt *örökség* és *nép* szót is kapcsolni kell.

5. A bonyolult szerkezetű mondatokban a ritmusnak értelmező funkciója van. A feszített szerkezetű, szimultán mondatokban a mondatrészek gyakran többszörös, többszintű alá- és mellérendelő viszonyban álló szó szerkezetekből (tömbökből) állnak. Világos tagolással, erőteljes ritmussal kell megszólaltatni az ilyen tömör mondatokat, hogy információrészek bonyolultan összeszerkesztett sorát figyelemmel tudja követni és meg bírja jegyezni a hallgató, csak így lehet elválasztani: mi tartozik a mondat fő sodrába, s mi az oda közvetlenül nem tartozó, ám mégis fontos információ. Nézzük meg egy mondat első tagmondatát előbb mondatrészek szerinti bontásban: *Az akkori harmadikutas szudáni kormány* (a mondat alanyi része: háromszoros alárendelésből álló jelzős szó szerkezet) *Azhari elnök vezetésével* (határozói rész: alárendelő jelzős szerkezet, kapcsolódhat hát-

ra vetett jelzői értékű határozóként az alanyi részhez, vagy inkább az állítmányi részhez, amely követi:) *vendégül látta* (a szorosabban vett állítmány, állandó határozóval) *a portugál gyarmatok és Dél-Afrika népeinek megsegítésére összehívott első Nemzetközi Szolidaritási Konferenciát* (az állítmányhoz kapcsolódó tárgyi rész; tíz szóból álló, mellé- és alárendeléseket – birtokos, határozós és minősítő jelzős szerkezeteket – tartalmazó jelzős szerkezet), *de...* A mondat lényege: 'A szudáni kormány vendégül látta a Nemzetközi Szolidaritási Konferenciát'. A mondat többi eleme részben emlékeztető, részben lényeges és fontos információ ugyan, de szerkezetileg súlytalanított helyzetbe került, a szöveg lényeges mondanivalóját nem viszi előre. Megértésében segít a mondat ritmikai tagolása, az erőteljes hangsúlyok és a tempóváltás keltette ritmus:

<u>ak</u>	<u>har</u>	<u>szu</u>	mány
Az	kori	madik	Autas dáni <u>kor</u>
		<u>Az</u>	hariAelnök <u>vezetésével</u>
közepes tempó		pergőbb tempó	
közepes hangerő		halkabb	
középfekvés		mély fekvés	
<u>ven</u>	dégülAlátta ugyan	<u>por</u>	tugálAgyarmatok és <u>Dél-</u>
		Afrika népeinek	
lassabb tempó,	gyorsabb tempó,	gyorsabb tempó	
nagyobb dinamika	kisebb hangerővel	kisebb hangerő	
középfekvés	mély fekvésből indul	középfekvés	
összehívott <u>el</u>		<u>Nem</u>	<u>Szo</u>
<u>megsegítésére</u> A		ső	zetközi lidaritási <u>Kon</u>
gyorsabb, de lassuló tempó		ferenciát, de...--	
kisebb hangerő		lassabb, tagolt tempó	
középfekvés		nagyobb hangerő	
		magas fekvés	

A tempóváltás és a határozott tagolással járó beszédritmus megkönnyíti a következő részlet harmadik és negyedik mondatának megértését is. Ebben is a bonyolult szó szerkezetek és részek késleltetik az összetartozó szerkezetek akusztikus összekapcsolását. Mindkét „tömb” többszintű. Az első 12 tagból álló, 4 szintű, alárendeléseket sorakoztató jelzős szerkezet. A második mellérendeléseket is tartalmaz, és egyszer kilenc, másodsor tizen négy szóból álló alárendeléses szerkezetet. Megszólaltatásakor a kapcsolást késleltető informatív részek megpergetése, kisebb hangereje, enyhébb hangsúlyai érzékeltetik. A többi az átlagos beszédíráshoz viszonyítva némileg lassabb tempó, emeltes hangerő és erőteljesebb hangsúly emeli ki. A kritikus mondatban a gyorsított részeket apróbb betűtípus jelöli, a lassítást ritkítás, a hangsúlyokat dőlt szedés, az erőteljesebb nyomtatókat dőlt szedés és aláhúzás jelzi:

„Tűnődéseim élén | magától adódó, sőt magát kínáló címként | leginkább ez állhatna: | Nyel-vünk és kultúránk szerte a világban. || Ezt terveztem eredetileg magam is. || De csak addig, amíg a múlt év augusztusában Budapesten tartott Harmadik Anyanyelvi Konferencia nyomatatásban most megjelentetett anyagával | – amelyről alább röviden beszámolni szeretnék – | közelebbről meg nem ismerkedtem. [...] || Így történhetett meg, hogy most, | amikor Ja kongresszusok, konferenciák anyagát tartalmazó kiadványok sorába | egyébként »szabályosan« illeszkedő, | Imre Samu, Maróti Gyula és Szende Aladár gondos munkája folytán szépen összeállított és szerkesztett kötetet | kézbe vettem, | hamarosan éreztem: | valamiképpen »szabálytalan« közegbe kerültem” (B. Lőrinczy Éva).

6. Az egymás mellé rendelt halmozott mondatrészek, az egymást felsorolásszerűen követő, egymás mellé rendelt tagmondatok megszólaltatásának általában három fő formáját figyelhetjük meg: 1. az elemeknek egymást egyenletes ritmusban követő sorakoztatása: de elkülönítése vagy kapcsolása; 2. felgyorsított irammal egyvégtében vagy kisebb csoportokban való kimondásuk, végül 3. a két forma elegyítése: megpergetett tempó, de világos tagolás és bontás. A megszólaltatási formákat általában négy szempont határozza meg: 1. a felsorolásnak, halmozott mondatrészeknek súlya a mondatban, a szövegben, illetőleg a beszédhelyzetben; 2. a felsorolás hossza; 3. a felsorolás beszerkesztettsége a mondatba; végül 4. a felsorolást alkotó elemek (szószervezetek) tömbösödése és szinteződése.

A halmozott mondatrészekből álló felsorolásban a egymás mellé rendelt mondatrészek egyenletes nyugodt tempóval, önálló ritmikai egységként hangzanak. – Hosszabb felsorolásban néhány elem együtt alkot ritmikai egységet, a hosszabb és a rövidebb egységek szinte azonos időtartam alatt hangzanak el. Például: „Talán eleget mond, | ha szépirodalmunknak már lezárult múltjából | Gyöngyösit, Kölcseyt, Berzsenyit, | Petőfit, Adyt, | Babitsot, Tóth Árpádot, Szabó Lőrincet, | József Attilát, Radnótit, Áprilyt | vagy Jókait, Mikszáthot, Móriczot emlegetem föl, | nyelviségük ∩ önértékére és hatásfokára | egyaránt gondolva” (Benkő Loránd). A tömbösödő és szinteződő elemekből álló felsorolásokban az egyes tömböt alkotó tagok önálló ritmikai egységeket alkotnak. A hangsúly és a hanglejtés fogja össze őket, és a nyugodt tempó, amellyel (az egységeken belül is tagolva) egymás után sorakoznak.

7. Az összetett mondatok ritmikai alapegységei nagyobbak, mint az egyszerű mondatéi. Ritmikai alapegységük a szószervezetek felett a mondategység. A mondategész határain belül a beszédíramnak világosan észlelhető változásai játszanak szerepet a ritmuséret és ritmusképzet kialakításában. Ezek a mondategységek határain következnek be. Ezért az összetett mondatokban nagyobb ritmikai egységekkel kell számolnunk. (Ezekben belül realizálódásukban megfigyelhetők a kisebb ritmikai egységek is. Ezek azonban ritmikai szempontból is a nagyobb egység „uralma” alá kerülve elvesztik meghatározó szerepüket.)

7.1. A mellérendelő összetett mondatok tagmondatai (a mondategységek) nagyobb „összefoglaló” ritmikai egységet alkotnak. Ezeket dinamikailag is, hanglejtéssel is a beszédtempóval összefogjuk, és szünet tartása nélkül mondjuk végig. A bennük lévő kisebb egységeket (szószervezeteket) csak enyhébb hangsúlyokkal érzékeltetjük. – A tagmondatokat dallammal le is zárhatjuk, nyitva is tarthatjuk. A következő mondategység bevezető részét kissé felgyorsítva kapcsoljuk az előző mondategységhez. Tagoló szünetet csak a mondategész határán tartunk. A tagmondatok kimondásának irama alig-alig változik, legfeljebb az értelmi ritmus ad valami belső lüktetést a mondategységeknek: „A legények ∩ kifenték a kaszájukat, | és nekiláttak a munkának, | csak úgy ∩ suhogott a kasza a kezüikben. || Gyorsan haladtak, | estére minden fűvet ∩ lekaszáltak. || Hozták a cári szakácsok ∩ a harminchárom nyársonsi ökröt, ∩ a harminchárom cipót, ∩ meg a harminchárom vödör bort. || A legények megittak | egy-egy fél vödör bort, | megettek ∩ egy-egy fél kenyeret meg fél ökröt, | aztán ledőltek aludni ||” (Orosz népmese). Hasonló ritmikai megoldások jellemzik a következő mondatokat is.

A részlet utolsó mondata egy *hogy*-gyal bevezetett határozói mellékmondatral zárul, tempója nyugodt, ritmusa egyenletes, kiegyenlített. „Sok mindent hagy örökül ∩ egyik nemzedék a másikra ∩ – de mind között ∩ a legfontosabb ∩ a nyelv. | Ez a hagyomány hordozza | az évezredekben összegyűjtött tudásunkat, | közvetít az időben, | s így folytatosságot biztosít ∩ az értelmes emberi életnek ||” (Sánta Ferenc: A nyelvről iskolásoknak).

7.2. Az alárendelő mondatok ritmusa: A *hogy* kötőszóval, az *aki*, *amely*, *ami* vonatkozó névmással, az *(a)hol*, *(a)honnán*, *(a)merre*, az *(a)mennyi* stb. vonatkozó névmással, vonatkozó határozószóval bevezetett mellékmondatok a főmondatéhoz hasonló, nyugodt, egyenletes tempóval gördülnek, akár főmondat előtt, akár a főmondat után helyezkednek el. A mondategész két nagyobb ritmikai

egységre oszlik. A kettőt sokszor rövidke szünet tagolja a mondat egységek (tagmondatok) határán, s a kissé megpergetett iram kapcsolja össze. A tagmondatokat az egyetlen lendület fogja össze egyetlen lejtési és hangsúlyozási egységbe. A kötőszó előtt, tagmondati határon lehet, de nem kell szünetet tartani. A ritmusérzetet a dallam és a hangsúly által összefogott nyelvi egységek keltik, és a mondat egységek arányos szerkezete: „Nagy munkát vállal az magára, aki most kezébe lantot vesz” (Petőfi); „Nem tudhatom, | hogy másnak e tájék mit jelent” (Radnóti Miklós); „Haza csak ott van, hol jog is van” (Petőfi); „Óh mennyire szeretlek téged, | ki szóra bírtad egyaránt | a szív legmélyebb üregeiben cseleit szövő fondor magányt s a mindenséget” (József Attila).

7.3. A közbeékelte tagmondatot tartalmazó alárendelő mondatok ritmusa változatos. Az *aki*, *amely*, *ami* vonatkozó névmással bevezetett mellékmondatoknak irama kissé meggyorsul. Ha tartalmuk is mellékesebb, halkabban és mélyebb hangfekvésben is mondjuk ezeket a részeket. Ezáltal a közbeékelődő, gyorsabb pergésű részeket közrefogják a lassúbb részek. Például „A félelem, amely az emberi vadak létének és fennmaradásának legelső feltétele, az embert megnyomorítja” (Sütő András). Ha a főmondat szövődik bele a mellékmondatokba, akkor a közbevetett főmondat kimondásának irama gyorsul fel.

7.4. A többszörösen összetett mondatok ritmusa bonyolulttá válik, ha a mondat egész nemcsak egyszerű mondat egységeket, nemcsak azonos típusú (pl. csak kapcsolatos vagy csak magyarázó viszonyban álló mellérendelt) tagmondatokat tartalmaz, hanem a mellérendelt tagmondatokon kívül alárendelt tagmondatok is találhatóak benne: „A nyelvtani szabályokat $\mathcal{T}$ a mai nyelv alapján föl lehet állítani | (*sok megmagyarázhatatlan kivételt, látszólagos logikátlanságot tudomásul véve*), | meg is lehet a szabályokat tanulni, | de a miértet és a hogyant, | a levezetést, mely a képlet tulajdonképpeni megértéshez vezet, | a nyelv esetében | a nyelv élettörténetének, $\mathcal{L}$ fejlődése törvényeinek $\mathcal{L}$ feltárása adhatja csak meg” (Bárczi Géza).

7.5. A mellé- és az alárendelt tagmondatokat egyaránt tartalmazó többszörösen összetett mondatoknak a ritmikája többféle beszédírámot mutat: 1. a főmondatoknak, illetőleg a mellérendelt tagmondatoknak közepes, nyugodt, esetleg lelassított iramát; 2. az alárendelt tagmondatoknak az előbb említettekénél kissé gyorsabb, pergőbb iramát; végül 3. a közbeékelte alárendelt mondatoknak és a közbevetéseknek mindegyiknél gyorsabb, pergő iramát. Szép példája ennek a művészi rétori prózából Eötvös egyik körmondata:

„Egy félszázad múlt, | mióta halhatatlan emlékezetű $\mathcal{T}$ József császár | azon meggyőződésből indulva ki, | hogy élő nemzetek tudományos és közálladalmi fejlődésöknek eszközéül | holt nyelvet nem használhatnak anélkül, | hogy egy részről | a kifejlődés gátoltatik, | míg a másikról | maga az ily módon mívelt | klasszikus nyelv, | számtalan barbarizmusnál mással | alíg gazdagodnék: || tartományainak minden közdolgaiban | egy élő nyelvnek használatát parancsolá; || egy fél század folyt el, | mióta apáink | József császárnak $\mathcal{T}$ ezen parancsolatja által | kötelességök érzetére, $\mathcal{T}$ mellyel minden nemzet $\mathcal{T}$ ön nyelve iránt tartozik ébredni, | honi szép nyelvünk $\mathcal{T}$ főlemelésére fordíták figyelmöket; || s ha azon hosszú időszakot tekintjük, $\mathcal{T}$ mely alatt ezen | – még maiglan be nem végzett ügy – | törvényhozásunkat annyi országgyűlésen keresztül elfoglalá: || fűjdalom töltheti keblünket, | ha eszünkbe jut, | miként e nemzetnek | ily általános és legigazságosabb kívánata | egy hosszú félszázad alatt még | nem teljesülhetett egészen; || öröm töltheti, | midőn látjuk, | hogy ennyi ellenszegülés egy, | s még vétkesebb közönyösség mellett | más részről, || e kérdésekben csak állhatatosságunk által segítve, | lépésről lépésre, | de mindég haladtunk; || de mindenesetre | azon meggyőződésnek kell bennünk támadni, | hogy ezen tárgyra | minden jó ok | rég elmondatott; | s hogy ha valami, | bizonyosan ez azok közé tartozik, | melyeknek végképp való eldöntését | továbbra halogatni | nem lehet” (Eötvös József: A magyar nyelvről).

8. A szövegegész tagoltságából adódó ritmus változatos, hiszen a mondatok láncolatában a szöveg egyes mondatai nem egyenlő súlyúak – és nem is mindig egyenlő terjedelműek. Ez a beszédírási változásában, a mondatok eltérő hangfekvésében és a hangsúlyok viszonylagos erejében is kifejeződik. A súlyosabb és a kevésbé súlyos mondatok (dinamikájának, tempójának) váltakozása is létrehozza a szövegritmust.

Bizonyos szövegtípusokban, közlésfajtákban, műfajokban (pl. az értekező prózában, a magyarázó, kifejtő, érvelő, bizonyító jellegű szövegekben) a mondatok között is különbségek vannak szövegbeli súlyukat, fontosságukat tekintve. Vannak olyan mondatok, amelyek el is hagyhatók a szöveg lényegi mondanivalójának sérelme nélkül, míg mások, az úgynevezett tételmondatok akárhol is helyezkedhetnek el a szövegben, erőteljesebb tagolást, némileg nagyobb erőt, lassabb tempót kívánnak. Ez a hullámváz sajátos ritmust ad a hangzásnak. A következő részletben a mondanivaló lényege elosztva húzódik végig a gondolati egységen, körülveve kevésbé fontos és kevésbé lényeges gondolatoktól. A dőlt szedés a szöveg gerincét jelzi:

„*Mi háborítja a szellem emberét? Semmi esetre sem személyes ügy.* Ez csak bizonyos gyakorlati reflexet válthat ki belőle, haragot, irigységet, esetleg taktikus lépéseket. Hozzájárulhat ez is a felháborodáshoz, de – önmagában nem elég. *Valami személyen túli kell hozzá, valami általános elvi.* Az elnyomott, kizsákmányolt emberek tömegét a személyes sérelmek rendszeres, koordinált tömege teszi harcossá: *a tömegnél a személyes és az általános, a gyakorlati és az elvi oszthatatlanul egy. Az intellektüelnél, akinek gondolkozása és munkája magányos jellegű, más a helyzet. A tömeg személyes sérelme az ő számára elvi sérelmet jelent, és csak ezen keresztül válik személyes élménnyé. A tömeg ügye az ő személyes ügyévé lesz – ha azzá segíti a megfelelő elvi funkció, a felháborodás.* Csakis így érthető, hogy vannak jómodban élő szellemi emberek, akik az éhező tömeg ügyének harcosaivá lesznek, és vannak nyomorgó szellemi emberek, akik rongyos ruhában, kínosan összekoldult két pengővel a zsebükben is a birtokon belül levők hívei maradnak. Újra meg újra véssétek emlékezetekbe, ifjú intellektüelek: *nem a személyes sérelem a döntő.* Emlékeztetek néhány híres, szociális író esetére? Személyes sérelmük vitte őket a tömeg közelébe, ahelyett hogy a tömeg sérelme vált volna, az elv közvetítő közegén keresztül, az ő személyes ügyükké” (Bálint György).

Ha igazán helyesen akarjuk megszólaltatni az idézett szövegeket, hangunkkal úgy kell építkezni, hogy a szövegnek egyetlen fontos része se vesszen el, és a kulcsszavak (*tömeg, intellektüel, gyakorlati, elvi, személyes* stb.) megkapják lassítással is, a maguk megfelelő hangsúlyát. A szöveg legfontosabb részének is ki kell emelkednie, hogy a hallgató megértse, majd meg is jegyezze a szerzők mondandójának lényegét. A kiemelt részek hangereje, nagyobb hangterjedelme, megemelt hangfekvése és a többi részhez viszonyítva lassabb, valamint a többi rész pergőbb tempója: az ebből következő lüktetés adja a beszéd ritmusát.

9. Sajátos ritmushatást kelt például az értekező prózában a szövegmondatok láncában a mondatok terjedelmének és szerkezetének hullámvázása. Az egész mű szerkezetében megnyilvánuló arányosság.

Bárczi Géza tanulmányában a hosszabb, tagoltabb, összetettebb és a rövidebb mondatok szinte lüktetészerűen váltogatják egymást. Lendületes, értő megszólaltatásuk ritmusélményt vált ki a hallgatóból:

„Az emberi elme nagyszerű alkotásai között π aligha van még egy, | mely alapvető fontosságban vetekedhetnék a nyelvvel. || A nyelv, | gondolataink, érzelmeink kicserélésének π ez a mindennapi használatú eszköze | mindennemű emberi fejlődésnek π egyik legfőbb tényezője, sőt föltétele. || Neki köszönhető legnagyobbbrészt | hogy az egymást felváltó nemzedékek

tapasztalatai $\bar{\cup}$ halmozódhatnak, s az utódokra átszállhatnak; | hogy a természet közömbös vagy éppen ellenséges erői ellen való harcot | nem kell minden egyes generációnak | előlről kezdenie, | sőt minden egyes embernek külön, elszigetelten megvívnia. || Valóban embernek mondható társadalmat | még kezdetleges fokon sem lehet | valamelyes nyelv nélkül elképzelni. || Kétségtelen, hogy a tagolt, hajlékony emberi nyelv $\bar{\cup}$ az emberiség legnagyobb vívmánya, | melyet mai változataiban | a nemzedékek végeláthatatlan sorainak $\bar{\cup}$ állandó erőfeszítése teremtett meg; | olyan eszköz, | melyet sohasem tudunk nélkülözni, | s mely az embert attól fogva, hogy zsenge korában eszmélni kezd, | egész életén át kíséri és szolgálja. || S »a nyelv« | mindenki számára | elsősorban az anyanyelv. || Idegen nyelvet meg lehet tanulni, | sőt esetleg kivételesen igen jól is lehet tudni, | de szinte sohasem úgy, mint az anyanyelvet, | melynek minden elemét | ezer meg ezer emlék színezi és tölti meg tartalommal, | mely egész nevelkedésünket, fejlődésünket kíséri, | sőt bizonyos fokig | gondolkodásunk formáit is meghatározza ||” (Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza).

10. A művészi és a rétori prózában a hangzás ritmikusságát tovább fokozhatja a szerkezeti ritmus: például az, hogy szabályosan következnek a szövegben a párbeszéd, leíró vagy narratív részek, mint Kosztolányi *Füvés* című novellájában, amelyben ez összekapcsolódik a mondatritmussal is, hiszen szinte szabályosan váltakoznak a „totál képeket” – tájat – festő, leíró részeknek, apró szerkezetű, sok tagmondatból álló mondategységei és a „közelképeket” láttató – emberek, közeli részleteket, eseményeket bemutató részeknek – rövidebb, de kevésbé tagolt mondategységei, valamint a leíró, a narratív és a párbeszéd részek.

11. A művészi próza ritmusának létrehozói közül még háromra kell felfigyelnünk: az ismétlésre, a paralelizmusra és a halmozásra. Ezek megvannak a versben is, sőt – mivel nagyon fontos hangzati ritmust keltenek – a versritmus létrehozói között kell számon tartani őket. A prózában is gyakran együtt járnak a hangidom ritmusával, ha pedig ez hiányzik, akkor a próza sajátos ritmusát alkotják. Példának egy-egy részletet hozok Pázmány egyik prédikációjából és Móricz Zsigmondnak Ady ravatalánál tartott gyászbeszédéből. Mindegyiket szinte versszerűen is lehet tördelni:¹¹

¹¹ A Pázmány- és a Móricz-szöveg tördeletlenül:

Pázmány:

„Akarjátok-e érteni, mit térszen az, hogy meg kel halnunk? Annyit térszen: hogy valamit bírunk, valamit remélnünk e földön, azt mind el kel hadnunk. Annyit térszen, hogy minden pompáktól és gyönyörűségektől, minden tiszteltől és méltóságoktól, minden atyánk-fiaitól és barátinktól, minden jószágunktól és gazdagságunktól, el kel szakadnunk. Annyit térszen, hogy a léleknek a testből ki kel menni, e világot el kel hadni, oly útra, oly országba kel lépni, melyben az-előt nem völt; és nem tudgya, ki lérszen vezetője: angyal-e vagy ördög. Annyit térszen; hogy ez a test elsöben egésségtől és erejétől, az-után minden érzékenységtől, világi édességektől meg-fosztatik, föld-alá tétetik, férgektől megemésztetik. Annyit térszen, hogy Isten ítélőszéki-eleibe kel menni. Oda pedig sem szolgálunk és barátunk, sem kincsünk és gazdagságunk nem késérhet, hanem Opera sequentur, csak cselekedetünk jönnek utánnunk és azok érdeme-szerént vészük az örök jutalmat.

Ez a halál, mellyen által kel mennünk; ennek emlékezetit kel szívünkbe-óltanunk, ha szentül akarunk élni.”

Móricz:

„Költő fekszik a | ravatalon! ||

Költő jelent meg a | **ma**gasban, | a *halál* által | az *élet* fölél emelt | *gyász*pompában, | s *vonja* magára | a *nép*-tömegek | *figyelmét*. || *Költő* tündöklék | *fekete* és *vörös fényben* | a *mai* idők | *véres* és *fekete ködén* át. ||

Ady Endre a | *ra*vatalon. ||

Ki volt, | akit *ma amnyian* állunk körül, || hogy *hódolatot* adjunk neki, | *ma*, | amikor *megszűnt* | **minden** *hódolat* | **minden hatalom** | *megszemélyesítői* előtt. || Hogy *tömjént* gyűjtsunk előtte, | *ma*, | amikor *ki* kell húnynia | *minden tömjénnek* | *minden oltárokon*. || Hogy *szeretetünk* aranyát | s *haláink drágakincseit* szórjuk elébe, | *ma*, | amikor *nincs többé senki*, | akit a *tömegek fölött* | az *aranynak* és a *hatalomnak* | *személyes uralma* megillessen. ||”

Akarjátok-e érteni,
mit tészén az,
 hogy *meg* kel *halnunk*? ||

Anyit tészén: hogy
 valamit *bírunk*,
 valamit *reménlünk* e földön,
 azt mind
 el kel *hadnunk*. |

Anyit tészén, hogy
 minden *pompá*túl és *gyönyör*üségétül,
 minden *tiszt*ektül és *mélt*óságoktül,
 minden *atyánk*-fiai tül és *barát*inktül,
 minden *jószá*gunktül és *gazd*agságtül,
 el kel szakadnunk. ||

Anyit tészén, hogy
 a *lé*leknek
 a *test*ből *ki* kel *menni*,
 e *vilá*got el kel *hadni*,
oly útra,
 oly *orszá*gba kel lépni, melyben
 az-előt nem vólt;
 és *nem* tudgya,
ki léssen vezetője:
angyal-e vagy *ördög*.

Anyit tészén, hogy
 ez a *teszt*
 elsőben *egéssé*gtül és *erejé*tül,
 az-után *minden* *érzék*enységtül,
 minden *világi* *édes*égektül
meg-fosztatik,
föld-alá tétetik,
*férge*ktül *me*gemésztetik.||

Anyit tészén, hogy
 Isten *ítélőszé*ki-eleibe kell menni.

Oda pedig
sem szolgánk és *barát*unk,
sem *kincs*ünk és *gazd*agságtunk
nem késérhet,
 hanem *Opera sequentur*,
 csak *cseleked*etink
*jő*nek utánunk,
 és azok *érdeme*-szerént *vészük*
 az örök *jutal*mat. ||

Ez a *halál*,
 mellyen *által* kell *menn*ünk,

ennek emlékezetit kell
szívünkbe-óltanunk,

ha szentül akarunk élni.

(Pázmány Péter)

Költő fekszik a ravatalon. ||

Költő jelent meg a magasban, |
a halál által | az élet fölé emelt | gyászpompában, |
s vonja magára | a néptömegek figyelmét. ||

Költő tündöklöklik

fekete s vörös fényben a mai idők
yéres és fekete ködén át. ||

Ady Endre a ravatalon. ||

Ki volt, |

akit ma annyian állunk körül, |

hogy hódolatot adjunk neki, ma, |

amikor megszűnt minden hódolat

minden hatalom megszemélyesítői előtt. ||

Hogy tömjént gyűjtünk előtte, ma, |

mikor ki kell húnynia

minden tömjénnek minden oltárokon. ||

Hogy szeretetünk aranyát |

s halálaink drágakincsét szórjuk elébe, ma. |

mikor nincs többé senki,

akit a tömegek fölött

az aranynak és a hatalomnak

személyes uralma megillessen. ||

(Móricz Zsigmond)

12. A hangzati ritmus, az arányos mondat- és szövegszerkesztés, az ismétlés, a párhuzamosság, a halmozás stb. – mint a prózaritmus alkotói – szorosan összetartoznak; a beszédben, a prózában át- meg átfonják egymást; a tovagördülő mondatokban hol az egyiket, hol a másikat ismerjük fel, bár nem szabályosan, következetesen tűnnek elénk, hanem váltakozva, a legteljesebb szabadsággal. Ez a nagy (ritmikai) változatosság a próza egyik legfőbb jellemzője. De a változatosság mögött a jól szerkesztett prózában ott érezzük a ritmus lüktetését. A ritmust a fentebb említett tényezők külön-külön vagy együtt teremtik meg. A ritmustalan részeket átsegíti a ritmososak lendülete, amelynek emléke (a belső hallás segítségével) bennünk él a következő ritmosos mondatig. Emiatt az egész szövegben érezzük a ritmust.

A prózaritmusnak vannak további erősítő tényezői is. Közülük legfontosabb az élőbeszéd közvetlenségével ható előadásmód. Hangos beszéd közben a beszélő érzi a hang(súly)szakaszok különböző erejű nyomatékait, önkéntelenül is arra törekszik, hogy minél arányosabban szerkessze mondatait. Így ritmusegységek alakulnak ki, és a beszéd ritmosossá válik. A hangos beszéd emléke segíti az írásban fogalmazót is. A belső beszéd során a belső hallás segítségével az író úgy szerkeszti meg mondatait, hogy a beszéd ritmosossága áthasson a leírt szövegen is. Irodalmunkban azoknál az íróknál erős a prózaritmus, akik közvetlenül elbeszélve adják elő mondanivalójukat, akik mondataik művészi megformálásakor leginkább törekszenek arra, hogy az élőbeszéd közvetlenségével hassanak.

13. Az írott szövegek ritmusától eltér a spontán fogalmazású szövegek ritmusa. Az előszóban a gondolkodás, a szövegalkotás és a szöveg hangoztatása egyidejű (szimultán) folyamatban zajlik, legfeljebb kis fáziskéséssel. Ilyenkor a nyelvi egységek nem mindig csoportosulnak értelmi egységek szerint, hanem néha tévovázási, szókeresési szünetek miatt szaggatottabbá válnak, máskor a gondolkodás felgyorsulását követve elmaradnak a mondatokat elválasztó szünetek is. A gondolat gyors vagy lassú egymásutánja üzi előre vagy tartja vissza a beszédet. Mindezt módosíthatja – és gyakran át is alakítja – a beszédhelyzet, az érzelmek, amelyeket a beszélő ki akar fejezni vagy éppen el akar leplezni. Hathat rá a beszélő és a hallgató közötti viszony is. Mindenki beszédének (még felolvasásának) tempója és ritmusa azonban elsősorban gondolkodásmódjától, szövegalkotási készségétől, vérmérsékletétől, tehát öröklött és begyakorolt képességeitől is függ. De bármilyen is az egyéni beszédírási, a tempónak, a hangerőnek, a dallamnak és a szünetnek, azaz a ritmusnak viszonylagos változásait, hullámzását minden beszédben föllelhetjük.

SZAKIRODALOM

- A. Jászó Anna 2006. A prózaritmusról. In: A. Jászó Anna–Aczél Petra (szerk.): *A régi új retorika. A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest. 51–65.
- Adamik Tamás 2006. Quintilianus a szófűzésről (prózaritmus). In: A. Jászó Anna–Aczél Petra (szerk.): *A régi új retorika. A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest. 21–9.
- Arisztotelész 1982. *Rétorika*.
- Balázs Géza 2006. A szöveg ritmikai kohéziója. In: A. Jászó Anna–Aczél Petra (szerk.): *A régi új retorika. A prózaritmus és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest. 31–41.
- Bárdos László 1989. Prózaritmus. In: *Világirodalmi lexikon*. 11: 106–9.
- Cicero 1974. A szónok. In: *Válogatott művei*.
- Deme László 1962. Hangsúly, szórend, hanglejtés, szünet. In: Tompa József. (szerk.): *MMNyR*. I–II. Budapest, AkK II: 458–521.
- Deme László 1979. Grammatikai képlet és akusztikai képlet kapcsolatához. – *MFF*. 3: 7–13.
- Elekfi László 1989. Prozódia 3. In: *Világirodalmi lexikon*. 11: 174–6.
- Elekfi László–Wacha Imre 2004. *Az értelmes beszéd hangzása*. Budapest, Szemimpex Kiadó. 29–305.
- Fodor István 1970. Beszédrítmus. In: *Világirodalmi lexikon*. 1: 883–4.
- Fónagy Iván–Magdics Klára 1960. Beszédsébeség, szólami, ritmusérzék. *MNy*. 56: 450–8.
- Fónagy Iván–Magdics Klára 1967. *A magyar beszéd dallama*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Frint Tibor 1969. A hadarás. In: Frint Tibor–Surján László. (szerk.): *A hangképzés és zavarai. Beszédkavarok*. Budapest, Medicina, 154–6.
- Gósy Mária 1997. A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. *Nyr*. 121: 129–39.
- Gósy Mária 2000. A beszédrítmus elemzésének egy lehetséges megközelítése. *Nyr*. 124: 273–87.
- Horváth János 1958. Versritmusú szólások a kötetlen beszédben. *MNyTK* 100.
- Hunyadi László 1996. A magyar mondat metrikus prozódiaja. – Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nomine. Sectio Ethnographica et Linguistica. *Néprajz és Nyelvtudomány*. 37: 67–81.
- Kovács, Ágnes 1981. La prosodie du conte populaire hongrois. *Cahiers de Litterature* 9.
- László Zsigmond 1961. *Ritmus és dallam. A magyar vers és ének prozódiaja*. Budapest, Zeneműkiadó.
- Magdics Klára 1969. A magyar beszédhangok időtartama nyugodt és gyors beszédben. In: Pais Dezső–Benkő Loránd (szerk.): *Dolgozatok a hangtan köréből. NyelvtudÉrt*. 67. Budapest, AkK, 45–63.
- Németh G. Béla 1958. A próza zeneiségének kérdéséhez. *MTA I. OK*, XIII. 355–92.
- Szende Tamás 1976. *A beszéd folyamat alaptényezői*. Budapest, AkK.
- Szende Tamás 1979. A szünet és a junktúra. *MFF* 4: 7–31.
- Vargyas Lajos 1952. *A magyar vers ritmusa*. Budapest, AkK.
- Végh József Mihály 1966. A népköltészet prózaritmusáról. *Nyelvészeti Dolgozatok*. 60. Szeged, Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.
- Végh József Mihály 1973–1974. Ritmusjelenségek a magyar prózában. *Nyelvészeti Dolgozatok*. 130. Szeged, Szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara.

Vértes O. András 1987. Bevezetés a magyar hangstiliztikába. *NyelvtudÉrt.* 124: 33–49.

Wacha Imre 1973. Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. *NyK.* 75: 77–103.

Wacha Imre

SUMMARY

Wacha, Imre

On the prose rhythm of everyday speech

Most studies on prose rhythm deal with issues concerning the rhythmicity of artistic/rhetorical prose as part of the rhythmicity of poetry and/or literary prose. However, the domain of inquiry into linguistic rhythm also includes the rhythm of everyday speech, or ‘speech rhythm’ for short. Speech rhythm includes, albeit not in the same artistic order and not with the same degree of expressivity, all components whose regular recurrence makes a poem a poem: articulatory rhythm, based on the alternating durations of syllables including short vs. long vowels; stress-based rhythm, produced by the alternation of stressed and unstressed syllables, words, or roughly isochronous stretches of speech containing more or less material; structural rhythm, based on the alternation of sentences with parallel structure; and overall text rhythm that comes from the proportions of various constituents within the structure of the text.